

СТАНОВЛЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ГУМАНІЗМ ТА ГУМАННІСТЬ: ІСТОРИКО-ЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Любов МИХАЙЛЮК

Copyright © 2004

Постановка суспільної проблеми. Будь-який педагогічний процес ґрунтується на загальнолюдських цінностях та ідеалах як орієнтирах історичного прогресу, показниках людяності суспільства та історії, котрі рухаються від необхідності до свободи, від існування до сутності людини. При цьому педагогічна система має бути і адекватною життєвій стихії, і ні, оскільки вона формує ідеали, моральні принципи, духовні цінності, тобто все те, що знаходиться у ракурсі майбутнього і можливого.

Як і будь-яка частина суспільної системи, педагогічний процес знаходиться всередині епохи, тих меж, які задані рівнем розвитку виробництва, специфікою культури. Культурна та духовна спадщина трансформується у сукупність людських інтересів, цілей, задач, що присутні і у процесі життя, і в даному русі-поступі. Саме на лінії перетину історії та сучасності й народжується той зміст, який виводить педагогіку на авансцену суспільного життя, закріплює її функціонування як одного з найважливіших інститутів відтворення багатоманітного людського майбутнього.

Авторська ідея. Педагогіка як професійна практика – один з найконсервативніших сегментів суспільства, оскільки задіює тільки перевірені досвідом, установленні принципи, норми та засоби, тоді як інновації вона приймає помірковано, без поспіху та невинуватого маячення.

І це зрозуміло, адже мовиться про становлення особистості, яке повинно базуватися на гуманістичних засадах.

Мета дослідження – здійснити історико-логічний аналіз становлення уявлень про гуманізм і гуманність у психолого-педагогічній традиції філософування.

Людство розпочало власну історію не з поняття "гуманізм", а із цілеспрямованої діяльності, причому процес цілепокладання – це суто людська якість і властивість. Відповідно до міри виокремлення людей із довкілля, мета все більшою мірою виступає внутрішнім, сутнісним компонентом їхньої діяльності. Саме за допомогою мети люди переміщують до майбутнього значущі для них параметри перетвореної реальності. Розв'язуючи суперечність між метою та дійсністю, людство увесь час змінює останню, причому завдяки цілепокладанню не просто відображає у своїй свідомості об'єктивний світ, а сприймає його таким, яким він повинен бути, вбачаючи у ньому власну мету. Свідомість творить цей світ не тільки у тому сенсі, що продукує його ідеальне відображення в суб'єктивній формі, а і в тому, що в ідеальній формі перетворює його відповідно до потреб та інтересів особи [16, с. 209].

Завдяки цілям людина вносить до об'єктивної логіки діяльності власну суб'єктивність, свободу діяти "від себе", тому вони містять і способи існування цієї

діяльності, механізми її реалізації [16, с. 144]. Мета відображає потенційну ймовірність перетворення предмета природи у предмет і засіб людської потреби. В ній здебільшого репрезентовано цілий спектр можливостей. Вибір же однієї із них і розгляд її розвитку на рівні ідеального образу чи системи наукових понять організується як процес цілеспрямованої творчості дійсності із чогось потенційного, де мета обмежує формат передумов створення дійсного [16, с. 146]. Ставлення людини до мети на рівні соціального процесу реалізується й у інших характеристиках. Причому мета задає чітко окреслений простір діяння у вигляді сукупності засобів, що теж мають власні кордони. Тому обґрунтування мети – це насамперед систематизація суспільних взаємозв'язків, котрі реалізуються як колективними суб'єктами (групи, організації, суспільство загалом), так і окремою людиною, і які спричиняють створення засобів її виконання.

Головною видовою формою зв'язку суб'єкта із цілями є інтереси. Вони відображають єдність виявлення внутрішньої сутності суб'єкта і процесу пізнання ним об'єктивного світу, сукупності матеріальних і духовних цінностей людської культури у його свідомості [9, с. 88]. Інтереси – це не застигла схема, а відкритий простір вільного вибору найбільш доцільних можливостей та ідей. Поступово над процесом діяльності вибудовується сфера суб'єктивності, де й відбувається зв'язок між актуалізованими спроможностями та об'єктивним рухом-поступом логічного діяння. Дана суб'єктивність постійно випереджає наявний стан речей (факти, обставини, умови) і, співвідносячи його із метою та відшуканими можливостями, задіює їх до практики. У такий спосіб суб'єктивність перетворюється на засіб переміщення зовнішніх характеристик дійсності до лона олюдненого світу. Тому вона сама собою “позапредметна”. У зв'язку з цим В.П. Іванов підкреслював, що “людина

взагалі не може створити у вигляді особливого предмета те, рівним чому може бути лише усе предметне поле її нескінченно розвивальної діяльності... Її дійсна форма – це зміна усіх і всіляких форм” [10, с. 82]. Тому людина й може творити за мірками будь-якого прототипу, взірця, канону. Та суб'єктивність приречена вступати у зв'язок із світом речей і, стимулюючи духовність, у такий спосіб набуває конкретно-історичного (упредметненого) виміру. До того ж вона здійснює координацію дій різних груп та індивідів на шляху реалізації їх спільних інтересів, співвідносячи їх пропозиції та ініціативи із усвідомленими загальними інтересами, робить відбір найбільш прийняттого, цінного і перспективного.

Зміст духовності певної епохи дає змогу відстежити розвиток уявлень про гуманізм та гуманність на різних етапах розвитку людства. Духовність має складну структуру, у якій чи не найцікавішими є світоглядні елементи, тому що саме вони становлять той масштаб, у котрому діють мистецтво і наука, майстерність і смислоутворення. Світогляд – це перш за все гранична для власних епох “модель” людини, що допомагає панорамно зрозуміти те чи те конкретно-історичне уявлення про гуманізм та гуманність. О.Ф. Лосєв говорив, що “в античному світогляді людина і людство – символ світу, а світ – наймогутніше ствердження. Тому і людство несе на собі той чи інший ступінь світової сили і світового самоствердження” [13, с. 306]. “Притаманне стародавнім грекам моністичне бачення світу включило людину до загальної його картини як органічно пов'язану із ним складову” [2, с. 35].

У більш явному вигляді людина як “мікрокосм”, котрий подібний до “макрокосму” універсуму, обґрунтовується у середньовічній схоластиці. Зокрема, М. Кузанський зазначав, що в людині як і в макрокосмі “містяться ті самі загальні характеристики, що і в останньому, в тому числі й усі діалектичні характеристики:

людина не тільки кінцева, але й нескінчена істота завдяки власному зв'язку із абсолютном; вона і єдине, і багато що, і ціле, яке складається із частинок, і єдине, яке згармонізовує протилежності” [11, с. 46]. Світогляд вказує на ті можливості, які є у певний час і дають змогу людині наблизитися до власної межі досконалості та увійти до складу загальнолюдського. Античність вирішувала це завдання за допомогою багатства альтернативних моделей світу, що немов би виступали своєрідним простором, котрий компенсував недостатній динамізм розвитку. Крім того, вона була заснована на простому сільгоспвиробництві і творилася відповідно до циклів останнього. Звідси замкненість її полюсів, прозорість проявів суспільного життя, що формували уявлення про космос як величезне тіло, яке добре споглядати й уявно пояснювати у вигляді стереометричних фігур. Велика кількість моделей античного світогляду виражала також межове “наближення господарської, державно-політичної та особистісної, повсякденно-побутової сфер. В античному світі вони так природно і глибоко проникали одна в одну, що роз’єднати їх... було неможливо” [3, с. 12].

Світоглядні системи античності надавали ті можливості діяння, котрі несумісні із рабством. Так, відома теза Протагора про людину як міру всіх речей явно виходила за межі способу організації, основою котрого, за словами О.Ф. Лосева, були рабство, уречевленість та тілесність, які фатумно задані в одвічних закономірностях Долі. Водночас такий погляд був значним внеском у загальнолюдське – гуманізм виявляється тут не у пошуках шляхів волі, не у визначенні трансцендентних витоків людини, а у пошуках гармонії, симетрії, впорядкованості, доцільності.

Середньовіччя відкриває нові виміри людини, пов’язані із її моральними засадами. Індивід стає “громадянином світу”. Переборюючи настанову на розподіл гро-

мадян і варварів, середньовіччя у ставленні людини до Бога відкриває принцип рівності людей, що суперечить існуючому розподілу реального життя (касти, верстви, класи). Та і це ще не все, адже розроблено цілу систему наближення людини до Бога, яка була закріплена у символах – небесне, земне, святість тощо. Універсальність людської сутності розкривається за допомогою поглиблення аналізу людини через виміри нескінченності, абсолютної свободи, всемогутності, які притаманні творцю, Богу. Це було таке розкриття “простору” індивіда, котре випередило реальну практику вузьких меж середньовічного суспільства. Прогрес у розумінні людини на цьому етапі полягав у тому, що тут було поставлено питання про специфіку людського буття, вперше з’являються роздуми про свободу людини, хоча ця свобода й пов’язується із Богом. Гуманізм середньовіччя – це натяк на те, що особа є активною, вільною та цільовизначальною істотою, яка у змозі формувати уявлення про себе та світ завдяки активності (автономності) власного розуму. І як би не бажали розтрошити світогляд середньовіччя, гуманізм тут зробив значний крок уперед і підготував підґрунтя для подальшого розвитку своєї буттєвості.

Можна погодитися із думкою А. Танасе, що “порівняно із синкретизмом первісної культури відокремлення певних мистецьких, моральних, релігійних цінностей являло собою помітний прогрес у зусиллях людини, спрямованих на оволодіння світом і створення самої себе” [15, с. 22]. Однак не можна уявляти, що даний світогляд повністю визначав спрямованість середньовічної практики, надаючи їй відповідний смисл. “Є багато прикладів того, як дивовижно уживалися інколи набожність і гріховність, релігійність і беззаконня, ідеалізація святості і сягаюча до звірячості жорсткість звичаїв та вчинків” [15, с. 54-56]. Однак попри все “релігійні символи найрізноманітніших душевних проявів – любові і нена-

висті, моральних страждань, понять добра і зла... здійснили потужний вплив на уявлення людей” [15, с. 56].

Епоха Відродження рішуче поставила людину у центр світобудови. Сформувався гуманістичний світогляд як цілісна система поглядів, з'явився інтерес до дослідного знання, виникло нове переусвідомлення античності, філософія перейшла від схоластики до пантеїзму. Ця епоха настільки цікава для вчених, що кількість праць про Ренесанс не зменшується та порівняно рідко ставиться питання про внутрішню співрозмірність Середньовіччя і Відродження: чи виявлялася вона лише у ставленні до Аристотеля та Платона, перетворенні міських ремісників на володарів мануфактур, чи мала значно ширший вітакультурний вплив? Середньовіччя міститься у змісті епохи Ренесансу, яка добудовує і розширює те, що вже існує у середні віки – всесвітнє уявлення про людину. Тому, незважаючи на модність античності й захоплення нею, у цей період її спорідненість із Середньовіччям насправді та Відродження у дійсності значно більша, аніж це здається на перший погляд. Людина вже автономна, незалежна істота, а дії Бога у працях М. Кузанського, Дж. Бруно та інших починають відбуватися відповідно до змісту та логіки людського розуму.

Щонайперше явно новим є “напрочуд енергійне висунення примата краси, причому чуттєвої краси. Бог створив світ, та який же цей світ чудовий, як багато краси в особистому житті, людському тілі, у відкритому виразі людського обличчя і в гармонії тіла” [14, с. 53]. “Інтерес до внутрішнього світу людини, бажання звільнити особистість від одвічних феодальних традицій, неподільно пов'язані у Данте із думкою про самостійність людського земного призначення. Обстоюючи ідеал земної досконалості..., Данте не протиставляє природу і Бога, а повертає природне до божественного” [6, с. 62]. Тією ж мірою як Середньовіччя через відношення до загальнолюдського від-

криває всесвітню моральність як визначення індивідуальності, пов'язуючи її із вільною волею особи та божественним творінням, епоха Відродження за допомогою такого ж алгоритму знаходить більш конкретні риси людини, вгадуючи у ній універсальне мірило всього, що відбувається. Людина тепер своєрідна точка відліку дійсності. Тому не випадково у мистецтві відкривається метод перспективи, в котрому світ постає з позиції самого митця, його індивідуальності.

Як і античність, Відродження звертає увагу на пропорції людського тіла, його симетрію. Та тіло вже не конгломерат атомів, а індивідуальна основа, пронизана масштабом морально-ціннісного ставлення до життя. “Індивід набуває все більшої самостійності, він усе частіше репрезентує не ту чи ту спілку, а самого себе, звідси виростає нова самосвідомість індивіда і нова його суспільна позиція: гордість та самоствердження, усвідомлення власної сили і таланту стають визначальними якостями людини епохи Ренесансу” [5, с. 508]. Сприяли утвердженню гуманістичних ідей також наука і мистецтво. Наукова діяльність у Європі розпочалася в V столітті до н. е. у Греції. Її спрямованість на дослідження сутності окремих явищ та обґрунтування одержаних результатів – це вихід людини до сфери особливої діяльності, у котрій не тільки аналізуються загальні властивості дійсності, а й створюються найбільш оптимальні програми-керівництва конкретним практикуванням, досвідом. Сама можливість наукової творчості була забезпечена наявністю різних моделей світобудови, співвіднесених одна із одною, внаслідок чого мислення відкрило простір всезагального, який і став формою, всередині котрої теоретична думка стала розкривати сутність речей і процесів. Для античної свідомості “річ тому і є річчю, що в ній завжди можна визначити її початок, середню частину і кінцівку, а це означає, що вона завжди є дещо ціле” [1, с. 78]. Ця можливість визначення

речей задавалася тим, що формою теоретичного мислення стала людина у її всезагальності, саме тому антична наука зуміла розробити поняття логосу (закону, гармонії) на противагу хаосу як реалії позалюдській. Парадоксально, що греки так і не усвідомили антропологічної основи власної науки, мабуть тому, що за умов натурального виробництва діяльність завжди ховається за власним підсумком, процес виробництва залишається у затінку, а на поверхні наявний лише товарообмін.

Внесок науки до гуманізму в цей час виявлявся в тому, що було покладено початок усвідомленому переходу зовнішньої дійсності до світу концептуальних і логічних форм. Внутрішній рух-поступ у даних формах відображався у спробах побудувати світ відповідно до законів розуму, тобто ґрунтувався на принципах організації теоретичної думки. “За допомогою числа піфагорійці не просто вирішують практичні задачі, а й прагнуть пояснити природу всього суцього... Так виникає... спроба усвідомити число як світотвірний і смислотвірний елемент” [5, с. 20]. Антична наука накопичила багато проблем – аналізу нескінченно малих величин та ірраціональних чисел, діалектики відображення руху в поняттях та ін. Середньовіччя не відкинуло наукові досягнення – воно просто створило іншу науку, зокрема “не обмежилося пасивним освоєнням досягнень античної науки. Середньовічна наука запропонувала цілу низку нових інтерпретацій й уточнень як у галузі математики..., так і фізики... Саме вона створила низку нових понять і методів дослідження, котрі, хоча й розроблялися у рамках античних програм, однак поступово руйнували їх із середини, створюючи ґрунт для механіки нового часу” [5, с. 380–381]. При цьому є інтуїтивне намагання розглядати внутрішній світ людини як всезагальне, відокремлюючи від нього особливий простір – Бога. Це зачіпає і методологічний каркас науки: вона стає більше суб’єктивною, аніж

антична, проте одержує об’єктивно достовірні висновки. У чому ж виявляється даний суб’єктивізм?

Наука, як і в період античності, не пов’язана з експериментом, далеко знаходиться від запитів практики (вони з’являються у новий час). Водночас залежність від богослів’я примушує включати до складу наукового мислення ірраціонально-релігійну чуттєвість. “Око алхіміка за такими речами як меркурій, сіль, сурма, земля вбачало дещо більше, ніж порошок, каміння. За даною матерією, як тіні виростали духовні сутності чи, навпаки, порошки і каміння були тінями цих сутностей. Тому бажаючи дослідити “солі” чи “землі” алхімік звертався з допомогою таємничих ритуалів до духовних інстанцій, відповідальних за поведінку вказаних “солей” чи “земель” [12, с. 48]. У який же спосіб середньовічна наука зберегла досягнення античності? Вона багато в чому пішла вперед у вивченні змісту наукової мови, відкритті суб’єктивного характеру суджень, поставила проблему знаків та смислу, задіяла до науки як внутрішню характеристику людину. Гуманізм середньовічної науки виявився у тому, що вона посилила антропоморфні елементи знання, підготувала визнання статусу науки як суб’єктивно-об’єктивної реальності.

В епоху Нового часу нарешті були об’єднані суб’єктивність і діяльність, тому наука повертається до запитів практики і матеріального виробництва. Це виявляється в утвердженні експерименту, розширенні інтересу до проблем пізнання й водночас відбувається повноцінне відродження абстрактної діяльності, котра стає всезагальною, а із предметів зникають духовні сутності середньовіччя, і вперше предмет перетворюється на річ, постає у практиці суспільного буття, і в очах філософа нового часу є просто абстрактним тілом [див. 12, с. 38]. Відображення у мисленні нової реальності створює *предмет науки*, виникають умови для бурхливого розвитку природознав-

ства, математики. Сама наукова праця набуває характеру діяльності, у котрій важливим є не тільки аналіз об'єкта, а й вибір способів (шляхів) найбільш доцільного її здійснення, хоча останнє й не усвідомлюється. "Цей метод, – пише Р. Декарт, – подібний до тих технічних мистецтв, які не вимагають допомоги ззовні, тобто самі вказують тому, хто бажає ними займатися, спосіб виготовлення інструментів" [8, с. 109].

Якщо у формі науки людина відокремлюється із навколишнього світу через форми духовного виробництва, то мистецтво завжди зберігає живий контакт із дійсним і майбутнім. Тому відповідно до ступеня розвитку людства змінюється і статус мистецтва і характеристика його стильової основи та жанрів. Античне мистецтво дає безліч зразків драматизації внутрішнього світу людини, однак скульптура, архітектура займають провідне становище, оскільки "особистісна основа на ранніх етапах історії античного світу була позбавлена умов для свого розвитку..." [1, с. 105]. Тут маються на увазі зовсім не умови матеріального виробництва, адже мистецтво має власну логіку розгортання, мірою якої є розвиток особистісного світу та гуманізму. Тому у середні віки, в часи засилля церковної ідеології, воно показує взірці значного розвитку особистісного начала. Тому зруйновану міфологічну свідомість замінює корпоративно-особистісна свідомість, котра проте схована за релігійними канонами й нормами. Індивідуальність авторів тепер виявляється як особистісна інтерпретація чи бачення дійсності. І "хоча середньовічний автор, як і його читач, поза сумнівом знаходив задоволення у повторенні знайомих істин, однак уважне вивчення середньовічної культури доводить, що творчість... не зводилася до повторів, кожний привносив дещо своє..., не відкидаючи попередньої традиції, але долучаючись до неї" [7, с. 30–31]. Справжнім апофеозом людини стало мистецтво епохи Відродження. Недарем-

но саме ця епоха розпочалася із великої любові Петрарки до Лаури, Данте до Беатріче. Із декотрими цінностями середньовіччя вона розпрощалася, а гуманістичні паростки підхопила і розвинула. Людина почала розуміти, що земне життя є потужним джерелом її щастя і нещастя. Розширення обріїв пізнання, проникнення у таємниці людського світу і космосу відбувається у численних напрямках, котрі насичені динамікою та оптимізмом.

Сучасний розвиток поняття "гуманізм" пов'язаний із зусиллями різних вчених, які створюють нові парадигми, концепти і методологеми, що так чи інакше інтегрують раніш існуючі (нові праві, неомарксизм, новітній фрейдомарксизм, постновітня метафізика та ін.). Причому дві тенденції притаманні вказаному розвитку: а) постійне звернення до аналізу найрізноманітніших феноменів культури та історії життя людства і б) постановка нових проблем, розв'язання яких дає змогу конструювати якісно глибше бачення людського світу, виробляти нестандартні уявлення про людину, її буття, місце у світі, її чуттєвості щодо складності розвою свідомості іншої особи і глибин власного переживання смислотвірчих ситуацій. Причому у процесі розробки та уточнення поняття гуманізм обґрунтовується каркас нових світоглядних орієнтирів та орієнтацій, створюються продуктивніші ідеї, принципи, категоріальні схеми, правові, психологічні та релігійні вчення, етико-естетичні концепції, а мистецька практика та засоби комунікації швидко перетворюють їх на світоглядні настанови націй, етносів, соціальних верств та окремих індивідів [17]. Критичний аналіз різноманітних культурних феноменів та досягнень нового бачення природи людського буття дає змогу західним мислителям створювати проекти суспільних і духовних перетворень як основи майбутнього розвитку культури і цивілізації. Причому із поля зору зовсім не зникли найфатальніші проблеми ХХ століття – війни і миру,

збереження людства, екології виживання, прискорення соціального прогресу, гуманного спілкування, літературної чистоти мови та ін. Часто до них звертаються, коли знову й знову прагнуть переусвідомити смисл людського життя, призначення людини, її свободи, справедливості [18].

Зростає повага до суто теоретичних досліджень, філософської та психологічної теорії, відбувається процес відродження метафізики. Особлива увага приділяється пошукам відповіді на питання, пов'язані із збереженням внутрішньої автономії і самоцінності, індивідуальної унікальності особистості на протигагу всезагальній раціоналізації і функціоналізації людських здібностей. Відтак і психологія, і філософія змінюють власні ролі: вони стають своєрідною технікою встановлення відношень між душею та світом, способом його освоєння, створення прийнятних для людини нових форм існування, спробою розуму виробити більш ефективні засоби розуміння і діяльності, які б дали змогу кожному жити у незвичному світі динамічної переоцінки цінностей, інфляції універсальних й усталених критеріїв істини та краси, співпаданья реальності та ілюзії, правди і фантазії, норми і дива, відсутності авторитетів та жорстких ідеологій. Тому часто філософи і психологи шукають тактики, аби допомогти людині у ситуації зламу стереотипів [19]. Тому гуманність і сьогодні є предметом зацікавлених роздумів. Вона тлумачилася як конкретна форма (міра) втілення розумності, котра вивищує людину над усім шерогом живих істот і надає величі її призначенню. Саме так самовизначалися Геракліт, Сократ, Платон, Бекон, Декарт, Спіноза, Кант, Гегель.

В ірраціоналістів, при аналізі та оперуванні поняттям "людяність", як опозиція розуму виступали інші здібності людини – гра життєвих сил та уяви (романтизм), почуття (Якобі), воля (Шопенгауер), інтуїція (Бергсон), жива цілісність людини

(Гете, Гердер), філософія серця (П.Д. Юркевич), ідея нерозривної єдності та нередукованості свідомості і предметного світу, психофізичної природи, суспільства і духовної культури (Гуссерль, Хайдеггер, Мерло-Понті).

Людяність ними осмислюється як міра самої людини і як міра, з котрою вона підходить до суцього. Тіло – чуттєво-предметне втілення причетності людини до буття, межа тут – вираз кінцевості та скінченності тіла у світі. Мірою людини у часі є обсяг буття, однак вона розмикає рамки часу, позбувається його впливу, щоб дістати достеменний час як нескінченний простір власного становлення.

З появою людини виникає нова реальність, яку не можна визначити як окремий об'єкт. Людина підноситься до осередку суцього, а її міра інтенсивно репрезентована у досягнутих межах олюднення світу і способі буття у ньому. У природі суб'єктивного полягає коріння особливого статусу людини, у бутті та її цілісності – засада та умова її утвердження у світі. Отож суб'єктивність – осередок суто людського, невичерпне джерело вільного самовизначення, неупередженості людського існування, котрі привносять у світ сенс. Те, що суще, дістає міру у людському ставленні до світу, означає, що сам спосіб, характер такого набуття становить стрижень самопізнання людини. А те, як особа репрезентує міру всіх речей, є спосіб її власного буття і вочевидь повноцінність її як людини.

Свобода – достеменний вираз універсальності природи людини, внутрішнє джерело її енергії. Для суб'єктивності свобода завжди пов'язана із потребою вільного та цілісного саморозвитку. Однак міра тотожності між необхідністю та свободою завжди закладена у суперечність, котра відповідає повноті її розв'язання на певному етапі культурно-історичного розвитку людства. Звідси очевидно, що суб'єктивність містить у собі діалектику збігу свободи "від" та свободи "для".

Давно вже осмислена думка про те, що людина є смисловим та змістовим центром, який поєднує всі сутнісні реальності світу. В ХХ столітті вона набуває нового розвитку: статус вищої міри усього сушого тепер надається особистості. Усе решта – економіка політика, держава, історія, освіта та інше має пройти перевірку її критерієм, аби обґрунтувати їх відповідність гуманізму та гуманності, а відтак **Людяності**.

ВИСНОВКИ

1. Гуманістичні уявлення супроводжують людство упродовж усієї його історії. Як цілісна система поглядів гуманізм оформився в епоху Відродження. Хоча із самого початку свого виникнення (приблизно V століття до н. е.) науково зорієнтована думка активно впливала на логіко-змістове наповнення понять “гуманізм” та “гуманність”.

2. Поняття “гуманізм” та “гуманність” тісно пов’язані із світоглядом і тією онтологічною моделлю та ідеалами людини, які цей світогляд пропонує й утверджує. Нинішнє витлумачення цих понять-термінів безпосередньо пов’язане із попередніми історико-суспільними уявленнями, поглиблює їх зміст й збагачує обсяг, виявляючи водночас нові шляхи досягнення ідеалу людини і людяності.

3. Сучасний етап розвитку поняття “гуманізм” пов’язаний із зусиллями вчених у двох напрямках: а) постійним зверненням до аналізу найрізноманітніших феноменів історії та культури, б) постановкою нових проблем, вирішення яких

дасть змогу конструювати принципово нове бачення людського світу, нестандартних уявлень про людину, її буття, місце у світі, про почуттєвість в організації свідомості іншої особи та глибини власного переживання смисложиттєвих ситуацій. У цьому контексті утверджується систематика гуманно зорієнтованих світоглядних універсалій і створюються оновлені ідеали гуманності.

1. Античность как тип культуры. – М.: Наука, 1988. – 336 с.
2. Барг М.А. Эпохи и идеи. – М.: Мысль, 1988. – 348 с.
3. Быт и история античности. – М.: Наука, 1988. – 272 с.
4. Боргош Ю. Фома Аквинский. – М.: Мысль, 1975. – 183 с.
5. Гайденок П.П. Эволюция понятия науки. – М.: Наука, 1980. – 567 с.
6. Горфункель А.Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского возрождения. – М.: Мысль, 1977. – 359 с.
7. Гуревич А.Я. Проблемы средневековой народной культуры. – М.: Искусство, 1981. – 359 с.
8. Декарт Р. Избранные произведения. – М., 1950
9. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
10. Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – искусство. – К.: Наукова думка, 1977. – 250 с.
11. История диалектики XIУ-ХУШ в. – М.: Мысль, 1974. – 356 с.
12. Косарева Л.М. Предмет науки. – М.: Наука, 1977. – 160 с.
13. Лосев А.Ф. Дерзание духа. – М.: Политиздат, 1989. – 366 с.
14. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М.: Мысль, 1978. – 623 с.
15. Танаэ А. Культура и религия. – М.: Политиздат, 1975. – 127 с.
16. Человек и мир человека. – К.: Наукова думка, 1977. – 342 с.
17. Марков Б.В. Разум и сердце : история и теория менталитета. – Спб, 1993, Проблема сознания в современной западной философии / Отв. ред. Т.А.Кузьмина. – М., 1989; The interrelation ship between mind and matter Philadelphia, 1992; Macann С Four phenomenological philosophers Husserl, Heidegger, Sartre, Merlo-Ponty. – N.Y., 1993.
18. Мигульев А.А. Альтернативы века: что впереди. – М., 1992; Рорти Р. Хабермас и Лиотар о современности // Ступени. – 1994. – № 2; Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия. – М., 1993; Генон Р. Кризис современного мира. – М., 1991.
19. Лобковиц Н. От субстанции к рефлексии. Пути западноевропейской метафизики // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С.95-105; Наанси Ж.-Л. Сегодня // Ad Marginem’93. Ежегодник. – М., 1994.

Надійшла до редакції 6.09.2004.

В журналі “Психологія і суспільство” (2004. – №2) у посиланні на літературу авторкою статті “Специфіка кризи особистості у юнацькому віці” Оленою Довгань допущена помилка у прізвищі автора. У посиланні на пункт 11 літератури слід читати (с. 150): “11. Манько І.О. Его-ідентичність як джерело мотиваційних впливів і внутрішня тенденція до досягнення і підтримання власної ідентичності // Вісник Київського нац. університету імені Тараса Шевченка. – 2003. – С. 53–55”.